

godine”, „Lipanjaska povelja HSP-a iz 1991. godine”, „Proglas HSP-a o Franji Tuđmanu iz 1992. godine”, „Deklaracija desnih stranaka predvođenih HSP-om iz 1997. godine”, „Rezolucija HSP-a iz 1999. godine”, „Deklaracija HSP-a iz 2001. godine”, „Jadranska deklaracija HSP-a iz 2003. godine”, „Deklaracija HSP-a iz 2004. godine”, „Deklaracija HSP-a iz 2009. godine” i „Vukovarska deklaracija HSP-a iz 2010. godine” (str. 385–412).

Zaključno, ova povijesna rekonstrukcija djelovanja HSP-a, kao parlamentarne oporbe, uz politološki teorijski okvir, važan je znanstveni doprinos razumijevanju hrvatske političke pozornice u prva dva desetljeća postojanja samostalne Republike Hrvatske.

Zlatko Matijević

Davor Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018), 476 str.

Potaknut dosadašnjom znanstvenom literaturom o ratu u Bosni i Hercegovini (BiH), koju smatra u najvećoj mjeri neupotrebljivom, autor nas u 27 poglavlja vodi kroz svoje empirijsko istraživanje temeljeno na dokumentima sukobljenih strana, uz uvid u neke teško dostupne arhive i pismohrane. U „Polazištima” (str. 1–9), kao svojevrsnom uvodu, ističe činjenicu da među Muslimanima (Bošnjacima), Hrvatima i Srbima nema suglasja o uzroku, karakteru i nadnevku početka rata u BiH. Drži da je za razumijevanje rata Hrvata i Muslimana ključna uloga Alije Izetbegovića i njegova političkoga djelovanja 1992., a ne 1993. godine. Uz metodološke napomene, uvod zaključuje konstatacijom da je „rat u Bosni i Hercegovini sukob triju konstitutivnih naroda za teritorij kojeg su Hrvati zahtijevali manje, Srbi znatno više, a Muslimani u cijelosti”.

Događaji nakon smrti Josipa Broza Tita, kao simboličnoga početka duboke političke krize Jugoslavije, do svibnja 1992., kad je Jugoslavija i formalno prestala postojati, odnosno nastavila kao samoproglášena Savezna Republika Jugoslavija sastavljena od Srbije i Crne Gore, tema su prvoga poglavlja, „Raspad Jugoslavije 1980. – 1992.” (str. 11–15).

U poglavlju „Bosna i Hercegovina do referenduma o neovisnosti” (str. 17–25) autor demistificira polazišta o tolerantnom i multikulturnom suživotu

triju naroda u BiH i tvrdi da nikad u povijesti nisu ni bili ravnopravni, a ratno savezništvo između Hrvata i Muslimana u Drugom svjetskom ratu ocjenjuje nedovoljno znanstveno istraženim.

„Političko organiziranje i strategije u Bosni i Hercegovini” (str. 27–52) poglavlje je koje sadržava programe i opredjeljenja triju nacionalnih stranaka: Stranke demokratske akcije, Srpske demokratske stranke i Hrvatske demokratske zajednice u odnosu na budućnost Jugoslavije, a poslije i na budućnost BiH, s posebnim osvrtom na ulogu Alije Izetbegovića i Franje Tuđmana. Izetbegovićevu političku strategiju autor promišlja kroz njegovu izjavu iz veljače 1991.: „Zbog suverene Bosne, ja bih žrtvovao mir. Zbog mira u Bosni, ne bih žrtvovao suverenu Bosnu.” Smatra da se Tuđmanova politika prema BiH mijenjala u skladu sa stanjem u širem okruženju te ostavlja otvoreno pitanje koliko je ta politika bila konstanta, a koliko posljedica trenutačnih zbivanja.

U poglavlju „Legalno i legitimno” (str. 53–78) autor propituje legalnost (da poštuje zakone) i legitimnost (da ima potporu stanovništva) događaja i akata u periodu od jugoslavenske vlasti 1945. – 1990. do odluka i provođenja odluka političkih predstavništava triju bosanskohercegovačkih naroda tijekom ratnih zbivanja. Upozorava da je izostalo pravno problematiziranje naravi muslimanske političke vlasti nakon što je BiH međunarodno priznata u travnju 1992. godine. Smatra da je vanjska percepcija muslimanske vlasti kao jedine legalne i legitimne bila najveći politički i vojni kapital Stranke demokratske akcije i Armije BiH, a da je odgovor na pitanje što je bila BiH od međunarodnoga priznanja do Daytonskoga sporazuma ključno za razumijevanje rata.

Da je BiH bila područje s kojega su počinjali operacijski pravci napada Jugoslavenske narodne armije (JNA) na Hrvatsku, s kojega je mobilizirano ljudstvo za obranu Hrvatske, iz kojega je JNA napadala Hrvatsku te prostor koji je ujedno bio logistički oslonac za opskrbu okupiranih područja Hrvatske pod srpskom pobunjeničkom vlasti iznosi se u poglavlju „Ovo nije naš rat’: Bosna i Hercegovina tijekom rata u Hrvatskoj 1991.” (str. 79–84).

U poglavlju „Eskalacija i tijek rata u Bosni i Hercegovini 1992.” (str. 85–97) autor je prikazao borbe na bosanskohercegovačkom dijelu ratišta tijekom 1992., osvjetljavajući ulogu hrvatskih snaga – Hrvatskoga vijeća obrane (HVO) i Hrvatske vojske (HV) u zaustavljanju srpskih osvajanja. Argumentirajući nužnost samoorganiziranja hrvatske obrane, kronološki je opisao borbe na bosanskohercegovačkom dijelu ratišta tijekom travnja 1992., naglašavajući da mu je „glavna svrha pomoći u odgovoru na pitanje kolika je uloga hrvatskih snaga (HVO i HV) u zaustavljanju srpskih napada i održanju onih prostora koje je muslimansko Sarajevo nazivalo slobodni teritorij”. To ističe zbog bošnjačkih autora koji su za vrijeme i nakon rata ignorirali hrvatski doprinos u obrani BiH.

Poglavljem „Ratna suradnja ‘prirodnih’ saveznika” (str. 99–120) autor pobija tezu o prirodnom savezništvu Hrvata i Muslimana te opisuje razmjere hrvatske pomoći Muslimanima u vojnom i humanitarnom smislu. Navodeći argumente autora koji zastupaju tezu prirodnoga savezništva, poput Zdravka Tomca, Rasima Delića, Cirila Ribičića, objašnjava zašto ih smatra neutemeljenima te upozorava na Izetbegovićevo odbijanje vojnoga saveza na sastanku s Tuđmanom u Zagrebu 21. srpnja 1992.

U poglavlju „Raspad sustava i ratno življenje” (str. 121–146) autor ocrtava bosanskohercegovačku svakodnevnicu te političko i sigurnosno stanje, koje se pogoršavalo od 1991. godine. Ističe da je rat posebno pogodio gradove, a najviše one koji su bili u okruženju srpskih snaga u srednjoj i istočnoj Bosni. Usporedio je značajke lokalne vlasti, počevši od Tuzle kao primjera najtolerantnijega odnosa Muslimana prema Hrvatima i Srbima, do općine Gornji Vakuf, gdje nije bilo dogovora o civilnoj vlasti.

U poglavlju „Međunarodna zajednica: ‘Stručnjaci’ i ‘Ljudi na terenu’” (str. 147–163) problematizira se uspjeh međunarodne zajednice da tijekom rata u BiH nađe rješenja za unutarnju podjelu i osiguranje humanitarne pomoći stanovništvu. Autor iznosi da je odluka Europske zajednice (EZ) o priznanju neovisnosti i suverenosti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine od 6. travnja 1992. razbuknula rat, a Cutileirov plan smatra najrazumnijim pokušajem dogovora uoči rata. Napominje da je središnje mjesto prijepora bio zemljovid razgraničenja te da je BiH bila krizna točka na kojoj se mogao pokazati stvarni odnos snaga EZ-a, Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije.

U poglavlju „Bojno polje” (str. 165–166) iznose se geografsko-demografske karakteristike prostora obuhvaćenih ratom. Autor muslimansko-hrvatski rat u geografskom smislu ilustrira kao rat manjih postrojbi u naseljenim mjestima u dolinama rijeka Neretve, Vrbasa, Lašve, Lepenice i dijelu toka Bosne.

Poglavljem „Oružane snage” (str. 167–194) autor raščlanjuje složenu organizaciju oružanih snaga sukobljenih strana u BiH. Pita se u kojoj mjeri vojske bosanskohercegovačkih naroda duguju Oružanim snagama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije te zaključuje da je kao posebna komponenta JNA u punom smislu ušla samo u sastav srpske vojske i neodrživom smatra tvrdnju o njezinu raspadu na nacionalne armije. Osvrćući se na propagandu optuživanja Hrvatske i HV-a za rat protiv Armije BiH, konstatira da su te tvrdnje s vremenom iskrivljene u grotesknim razmjerima.

U poglavlju „Rat prije rata: incidenti i sukobi između ‘prirodnih’ saveznika tijekom 1992.” (str. 195–208) autor obrađuje najvažnije događaje u općinama srednje Bosne i sjeverne Hercegovine, gdje su od svibnja 1992. bile točke prijepora između HVO-a i Teritorijalne obrane (poslije Armije BiH). Ističe da su

sukobi u općinama Gornji Vakuf, Busovača, Novi Travnik, Kiseljak, Sarajevo, Prozor, Mostar, Čapljina i Stolac produbili nepovjerenje i pojačali napetosti između Hrvata i Muslimana. Čitatelja podsjeća da David Owen upravo listopada 1992. smatra razdobljem u kojem je sumnju i napetost između Hrvata i Muslimana zamijenilo otvoreno neprijateljstvo.

Poglavljem „Kronologija zbivanja 1993. – 1994. i prilozi za razumijevanje muslimansko-hrvatskog rata” (str. 209–236) autor opisuje kronologiju događaja koji su obilježili rat između Hrvata i Muslimana, počevši od naredbe Komande 3. korpusa Armije BiH iz prosinca 1992. za slanje glavnine 305. brdske brigade u osnivanju u Bugojno, odnosno na područje Gornjega Vakufa, do potpisivanja Washingtonskoga sporazuma 18. ožujka 1994.

U poglavlju „Siječanj 1993. – prvi veliki sukobi” (str. 237–252) autor kronološki prikazuje sukob Armije BiH i HVO-a u Gornjem Vakufu, Busovači i Kiseljaku. Navodi da je HVO u Gornjem Vakufu bio na korak do potpune pobjede, ali je dao prednost pregovorima i time izazvao nezadovoljstvo kod postrojbi koje su smatrale da HVO u miru gubi ono što dobije u ratu.

Poglavljem „Rat u Hercegovini” (str. 253–305) autor prikazuje ratna zbivanja u Konjicu i Jablanici, Doljanima, Mostaru, Čapljini i Stolcu. Ističe složenost povoda za sukob u svakoj od spomenutih općina u toj regiji te analizira tijek napada držeći se dostupnih mu dokumenata. Osvjetljava događaje u borbi za Bokševicu, većini sudionika najteži dio ratnoga puta, koji je javnosti do sada bio malo poznat.

U najopsežnijem poglavlju, „Rat u središnjoj Bosni” (str. 308–395), autor prikazuje događaje u Vitezu, Busovači, Kiseljaku, Zenici, Travniku, Kaknju, Fojnici, Kreševu, Žepču i Varešu dijeleći ih na travanjske, lipanjske te događaje od ljeta 1993. do proljeća 1994. godine. Da se ne ustručava kritizirati poteze HVO-a vidimo na primjeru Zenice, gdje je HVO nakon otmice zapovjednika Živka Totića 15. travnja 1993. blokirao dio grada, što autor smatra nepromišljenim potezom, pogotovo ako se uzme u obzir nadmoć Armije BiH u gradu s izrazitom muslimanskom većinom. Upravo se u Zenici dogodio najveći poraz HVO-a tijekom travanjskih sukoba. Ocijenivši napad Armije BiH u Travniku najdramatičnijim dijelom muslimansko-hrvatskoga rata, autor uspješnu obranu Žepča smatra jednim od najdojmljivijih pothvata HVO-a.

U poglavlju „Rat u dolini Vrbasa i Rami” (str. 397–420) autor obrađuje događaje u Bugojnu i Uskoplju (Gornjem Vakufu) i Rami. Unatoč tome što su Hrvati u Bugojnu nastojali ostati izvan muslimansko-hrvatskoga rata, Armija BiH osvojila je Bugojno i stavila pod nadzor veliki dio doline Vrbasa. Autor je opisao operaciju *Neretva 93*, u kojoj je Armija BiH imala za cilj ovladati dolinom Vrbasa i Neretve te Makljenom, zatim operaciju *Buna*, kojom je

HVO htio poboljšati operativni položaj u dolini Vrbasa i pomoći okruženim hrvatskim enklavama, te operaciju *Tvigi 94*, koju autor ocjenjuje ambicioznom jer joj je cilj bio razbiti muslimanske snage na uskopaljsko-ramskom bojištu i napraviti spoj s enklavama u Lašvanskoj dolini i Kiseljaku.

Poglavljem „Položaj Hrvatskog vijeća obrane na teritoriju s muslimanskom većinom” (str. 421–427) autor je obuhvatio brigade HVO-a *Kralj Tvrtko* u Sarajevu, 115. brigadu HVO-a *Zrinski* u Tuzli, 110. brigadu HVO-a u Usori te 108. brigadu HVO-a Ravne-Brčko jer su od svojega osnivanja 1992. bile fizički odvojene od glavnine HVO-a u središnjoj Bosni. Ističe u kojoj su mjeri njihove sudbine bile različite tijekom muslimansko-hrvatskoga rata te koliko je zahtjevno bilo postupiti ispravno s obzirom na zbivanja u njihovu okruženju.

U poglavlju „Washingtonski sporazum i kraj rata” (str. 429–432) autor objašnjava okolnosti koje su omogućile potpisivanje i provedbu Washingtonskoga sporazuma, koji se smatra krajem rata između Hrvata i Muslimana. Ističe korelaciju između stanja na terenu i muslimanskoga odnosa prema pregovorima o prekidu rata te da je Izetbegović bio „nenadmašan u otezanju pregovora”.

Poglavljem „Srbi i muslimansko-hrvatski rat” (str. 433–436) autor problematizira odnos Armije BiH i HVO-a s Vojskom Republike Srpske (VRS). Ističe da bošnjački promidžbeni stroj pokušava dokazati suradnju HVO-a i VRS-a protiv njih kao kontinuirani proces, za što tvrdi da nema uporišta u dokumentima. Štoviše, autor smatra suradnju HVO-a i VRS-a isključivo posljedicom muslimanskih napada na Hrvate i etničkoga čišćenja u dolini Neretve i srednjoj Bosni, a suradnju VRS-a i Armije BiH smatra zajedničkim radom na uništavanju Hrvata. Služi se ilustracijom da je Srbima muslimansko-hrvatski rat bio „dar s neba” jer su prema svojim interesima pomagali sukobljenim stranama i to dobro naplaćivali. Ostavlja otvorenim pitanje srpske umiješanosti u početak toga rata.

U poglavlju ilustrativnoga naslova „Zločin i kazna” (str. 437–448) autor upozorava na nedjela HVO-a i Armije BiH u smislu ratnih zločina, logora i zatvora, zarobljavanja i etničkoga čišćenja, završavajući propitivanjem međunarodne pravde. Primjećuje da nitko relevantan ne spori etničko čišćenje Muslimana od strane Hrvata, a bošnjačka elita potpuno negira etničko čišćenje Hrvata. O Haškom sudu autor kaže da je njegov osnovni problem nastojanje da piše povijest, čime je više ostao u sferi međunarodne politike nego pravosuđa.

Knjiga završava poglavljem „Zaključna razmatranja: Hrvati neće prihvatiti srpski obrazac jer su za razliku od Srba ‘civilizovani ljudi’” (str. 449–456), u kojem ističe razliku između srpskoga i hrvatskoga cilja, a time i niza obrazaca

djelovanja tih dviju strana tijekom ratnih zbivanja nakon raspada Jugoslavije. Iznosi da su na teritoriju BiH koji su HVO i HV obranili, ili osigurali uvjete za obranu, Muslimani počeli rat i etničko čišćenje Hrvata. Čitatelju skreće pozornost na to da su srpske oblasti osnovane radi stvaranja države za sve Srbe, a da je hrvatska zajednica u BiH osnovana kao obrana od toga projekta, i to nakon što je središnja vlast zakazala. U nastojanju da demistificira ulogu predsjednika Tuđmana, navodi da je upletanjem u BiH spriječio da srpske snage postignu potpunu vojnu pobjedu te da je utjecao na smanjenje hrvatskoga ekstremizma. Kao bit bosanskohercegovačkoga problema autor ističe činjenicu da su Muslimani položaj koji su dobili u posljednjim desetljećima socijalizma nakon njegova kraha nastojali proširiti do razine pretvaranja BiH u svoju nacionalnu republiku. Autor vrlo jasno uviđa da rat Srbije protiv Hrvatske nije bio samo rat jedne republike protiv druge, nego rat Srba protiv Hrvata koji je izravno uključio teritorij BiH i dio njezina stanovništva.

Osim što je obogaćena s nekoliko zemljovida koji dodatno pomažu čitateljima u razumijevanju stanja na bojištu, na kraju knjige nalazi se sažetak na engleskom jeziku, popis kratica, popis izvora i literature te kazalo osobnih imena.

Ova knjiga povjesničara Davora Marijana može se smatrati nezaobilaznim polazištem za razumijevanje kompleksne prošlosti BiH, kao i odnosa Hrvata i Muslimana. Uz kronologiju vojnih zbivanja, autor je sve događaje stavio u širi društveno-politički kontekst, a glavne argumente u osvjetljavanju pojedinih kontroverznih događaja crpio je iz dokumenata. Knjiga je golem doprinos svim budućim istraživačima suvremene povijesti BiH, a široj javnosti ponuđen je kvalitetan, znanstveni pristup u sagledavanju problematike muslimansko-hrvatskoga rata.

Antea Čošić